

of 1 DOCUMENT

Vrij Nederland

Vrij Nederland

February 1, 2014

De sociologie van de massamoord; Abram de Swaan over genocide

Door: Henk van Renssen

Over: Abram de Swaan: **Compartimenten van vernietiging. Over genocidale regimes en hun daders.** Prometheus Bert Bakker, 320 blz. EUR 24,95

Samenvatting:

Non-fictie - Socioloog Abram de Swaan schreef een boek over de gruwelijke massamoorden waartoe samenlevingen soms in staat blijken. Hoe kan het zo ver komen?

Volledige Tekst:

Abram de Swaan heeft een verschrikkelijk boek geschreven. Het is waarschijnlijk het ergste boek uit de lange carrière van de Am-sterdamse socioloog en P.C. Hooftprijswinnaar (1942), soms is het bijna ondraaglijk om te lezen. Het gaat niet over de zorg van een staat voor zijn burgers, De Swaans bekendste thema, maar over de keerzijde van de staatsmacht: de gruwelijke massamoorden waartoe een staat af en toe ook in staat is. Al in 2007, met de publicatie van zijn essaybundel *Bakens in niemandsland* 'opstellen over massaal geweld, begon De Swaan zich in het onderwerp te verdiepen. **Compartimenten van vernietiging** is de voltooiing van dat project, het is zijn poging een systematische beschrijving te geven van de omstandigheden waaronder samenlevingen en de individuen die daar deel van uitmaken overgaan tot het elimineren van hele delen van de eigen bevolking. Daarmee heeft De Swaan een eerste sociologie van de massamoord geschreven.

Die bestond nog niet, stelde de Pools-Britse socioloog Zygmunt Bauman al in zijn beroemde *Moderniteit en de Holocaust* uit 1989. De Holocaust en andere genocides, parafraseert De Swaan hem instemmend, hadden 'nauwelijks enig spoor nagelaten binnen het sociologisch vakgebied', hoewel ze toch overduidelijk maatschappelijke verschijnselen waren, hoe pervers ook. Bauman probeerde zelf een begin te maken door te stellen dat volkerenmoorden bij uitstek moderne verschijnselen waren, uitwassen van maatschappijen gestoeld op rationaliteit, industrialisering en bureaucratisering. Dat beeld is nog altijd populair. Een echo ervan was vorige week nog op de voorpagina van de Volkskrant te lezen, waar gerept werd van een 'industriële massamoord in Syrië'.

'U en ik'

De Swaan maakt al vroeg in zijn boek korte metten met de moderniteitstheze: al sinds de vroegste beschaving moorden groepen mensen elkaar uit. Bovendien, in Rwanda in 1994, om maar een voorbeeld te noe-

men, werden Tutsi's 'ouderwets' met de machete afgeslacht. En ten slotte: zelfs de Holocaust was niet zo'n cleane operatie als vaak wordt voorgesteld, ook daar werd barbaars en sadistisch gemarteld en vermoord, ook die verliep chaotisch en vaak ongepland. Hoewel de moderne tijd er nieuwe elementen aan heeft toegevoegd (een grotere schaal van moorden, moderne technologieën en werkwijzen) is de massamoord dus van alle tijden, concludeert De Swaan.

Is hij ook 'van alle mensen': kan iedereen, mits hij in de 'juiste' omstandigheden terecht komt, een massamoordenaar worden? Dat is het grootste misverstand, stelt De Swaan: de zogeheten banaliteit van het kwaad, het populaire idee dat 'u en ik' net zo goed genocidaires hadden kunnen worden. Die stelling hebben we in de eerste plaats te danken aan filosofe Hannah Arendt, die zich liet misleiden door de bij zijn proces zo gewone, maar in feite fanatieke nazi Adolf Eichmann. Ook een belangrijke rol speelt een verkeerde interpretatie van experimenten als die van sociaal psycholoog Stanley Milgram, waaruit zou blijken dat willekeurige proefpersonen bereid zijn anderen te straffen met hoge stroomstoten als ze daartoe maar worden aangezet door een autoriteitsfiguur. Dat blijkt niet helemaal waar: minstens een derde van de proefpersonen (afhankelijk van de versie van de proef) weigerde verder te gaan toen 'slachtoffers' (acteurs) zogenaamd van de pijn begonnen te kermen. Wat motiveerde die mensen, vraagt De Swaan zich af, waarom weigerden zij wel en anderen niet? Zijn er persoonlijkheidstrekken die een massamoordenaar kenmerken?

Megapogroms

In De Swaans theorie van de massamoord staat het begrip 'compartimentalisering' uit de titel van zijn boek centraal. Elke samenleving heeft volgens hem wel groepen die als anders worden beschouwd, het is een normaal resultaat van de behoefte van mensen om zich met een groep te identificeren en zich te onderscheiden van andere groepen. Soms zijn die anderen bewoners van andere landen, soms etnische, religieuze, politieke of andere minderheden in de eigen gemeenschap.

Wanneer zo'n groep apart wordt gezet van de rest 'eerst politiek door populistische politici, vervolgens institutioneel door de staat zelf (bijvoorbeeld beroepsverboden), later ook nog geografisch, is sprake van die compartimentalisering: de samenleving richt een apart 'compartiment' in voor de minderheid, waarin op een gegeven moment alles met hen kan en mag gebeuren, tot massamoord aan toe. Dit terwijl (of sterker: zodat) de samenleving als geheel zichzelf nog steeds als 'beschaafd' kan zien. Meestal gebeurt het moorden door specialisten (militairen, politie) die achter de schermen hun werk doen (hoewel velen ervan weten), maar soms ook, tijdens zogeheten megapogroms, door de bevolking zelf, waarbij de staat een sturende rol speelt. Vaak gebeurt dit allemaal in zeer roerige tijden, van (burger)oorlog of revolutie, waarin burgers op zoek gaan naar nieuwe verbanden en politici volgens De Swaan handig inspelen op al langer, soms al eeuwen, bestaande identificaties. (De Swaan legt erg de nadruk op de leidende rol van politici bij het aanwijzen van de zondebok en minder op het feit dat ressentiment autonoom kan ontstaan in bijvoorbeeld buurten, waarna politici veel meer een volgende rol spelen.)

Goede huisvaders

Uit de vele gruwelijke voorbeelden die De Swaan beschrijft (in Sovjet-Rusland, China onder Mao, Indonesië, India en Pakistan, Bosnië, et cetera) blijkt dat die compartimentalisering talloze gradaties kent: van het jarenlange proces van uitsluiting onder de nazi's tot de plotselinge, openlijke geweldsgolf in Rwanda. En dat verzwakt in zekere zin zijn verklaringsmodel. Ja, in alle gevallen was sprake van uitsluiting. Maar ook in Nederland worden groepen door populistische politici apart gezet. Is Nederland daarom op weg naar een genocide? Daar komt volgens De Swaan waarschijnlijk nog veel meer bij kijken. Maar wat precies, en is er een kantelpunt te vinden waarop een samenleving onvermijdelijk richting massavernietiging drijft? Die vragen blijven onbeantwoord.

Het interessantste bewaart De Swaan tot het laatst. Volgens hem worden massamoordenaars niet alleen 'gecreëerd' door de situatie waarin ze verzeild raken, ze hebben wel degelijk ook bepaalde persoonlijkheidskenmerken. Hoewel daar nog ontstellend weinig onderzoek naar is gedaan, doet De Swaan een eerste poging ze te benoemen: de meeste massamoordenaars zijn, door genen en/of levensloop bepaald, 'minder tot medelijden geneigde mensen' die ook het idee hebben dat alles hun maar overkomt. Ze voelen zich bovendien sterk verbonden met de eigen kleine groep (ze zijn 'goede huisvaders') maar staan opvallend onverschillig tegenover anderen. Het gaat om minieme verschillen met andere mensen, ze zijn geen psychopaten, maar in het proces van compartimentalisering dat een moordzuchtige maatschappij doormaakt, haken velen af en komen zij onvermijdelijk bovendien als, zeg, kampcommandant.

En als het gemoord zelfs hun te erg wordt, blijkt volgens De Swaan uit sommige dadergetuigenissen, dan compartimentaliseren ze gewoon van binnen verder, dan was het 'een andere ik' die al die gruwelijkheden beging. Alleen die 'ander' hebben ze dan weer niet de nek omgedraaid.